

Amy E. Wendling

Kris

I *Kommunistiska manifestet* från 1848 skriver Karl Marx och Friedrich Engels om handelskriserna:

[Genom sin periodiska återkomst ifrågasätter de alltmer hotande] hela det borgerliga samhällets existens. [...] Under kriserna utbryter en samhällslelig epidemi, vilken skulle ha förefallit alla andra epoker som en orimlighet: överproduktionens epidemi. [...] Varigenom övervinner bourgeoisien kriserna? Å ena sidan genom det fram-

tvingade tillintetgörandet av en massa produktivkrafter, å andra sidan genom erövringen av nya marknader och en grundligare utsugning av äldre marknader. Varigenom således? Därigenom att den förbereder ännu mer ingripande och våldsamma kriser och minskar medlen att förebygga kriserna.¹

Marx skulle vidareutveckla sin kriteori i andra, senare verk, i synnerhet i *Kapitalet*, men redan här påträffar man teorins väsentliga beståndsdelar.² Dessa

1. Karl Marx och Friedrich Engels, *Kommunistiska manifestet* (2004 [1848]), s. 38–39.

2. För Marx senare utveckling av teorin, se »Teorier om mervärdet« [1861–1863], i Marx och Engels, *Skrifter i urval. Ekonomiska skrifter* (1975), s. 355–377. Problemet forts på nästa sida

beståndsdelar utgörs av (1) antagandet om ett samband mellan kris och det borgerliga samhället; (2) den empiriska observationen av en enskild handelskris; (3) ansatsen att lägga åsido krisens säregna eller idiosynkriska aspekter och i stället sätta den i samband med en serie cykliska kriser; (4) kartläggningen av ett orsakssamband mellan mekanismer som är inbyggda i kapitalismen och dessa återkommande kriser, vilket motbevisar påståendet att kriser är slumpmässiga, att de orsakas av yttre faktorer i förhållande till kapitalismen eller att de kan kontrolleras inom ramen för det kapitalistiska produktionssättet; och slutligen (5) antagandet att handelskriserna kommer att förvärras under loppet av kapitalismens utveckling.

Ekonomer influerade av Marx kris-teori blir inte det minsta förvånade när nya handelskriser utbryter och påbörjar genast det teoretiska arbetet med att knyta dem till andra ekonomiska kriser. Vissa försöker till och

med förutsäga när nästa kris kommer att inträffa.³

Ur Marx perspektiv är kriser helt enkelt oundvikliga med tanke på det kapitalistiska produktionssättets kausala och strukturella drag. Frågan är inte om utan när kriserna kommer att inträffa, vilka de förvärrande omständigheterna blir och hur kapitalismen ska kunna avskaffas.

Historien lämnar bestämda men kortvariga avtryck. Vårt minne är opålitligt, särskilt när de mönster som ska kartläggas överskrider det som låter sig överblickas av den enskilde under en livstid. Därtill kommer att den konventionella nationalekonomins statiska modellering i kombination med en positivistisk metodologi som står i direkt motsättning till teoretiskt studium motverkar det slags longitudinella analys som marxistisk kris-teori förutsätter.⁴ Så länge vi står naivt förvånade inför varje ny ekonomisk kris kommer de enda krislösningar som framträder vara

forts från föregående sida behandlas mer utförligt i Marx *Kapitalet*. Även om *Kapitalets* alla tre böcker är viktiga, har forskare framhåvt första bokens avdelning om ackumulation (*Kapitalets produktionsprocess* (2013 [1867]), s. 495–680), andra bokens avdelning om kredit och cirkulation (*Kapitalets cirkulationsprocess* (1971 [1885]), s. 309–456) samt tredje boken i dess helhet (*Den politiska ekonomins totalprocess* (1978 [1894]) (se dock särskilt s. 193–242, red. anm.).

3. Se Anwar Shaikh, »What Is the Nature of the Economic Crisis?«, föreläsning vid Marx and the Global Economic Crisis Left Forum 17–19 april 2009 i New York. Utifrån Marxinfluerad kris-teori förutspådde Shaikh att den ekonomiska kraschen 2008 skulle inträffa 2011. Hans förutsägelse slog fel med bara ett par år.

4. Henryk Grossmann behandlar på ett utmärkt sätt den statistiska modelleringen hos den konventionella nationalekonomin i både dess historiska och samtida mönster (»Marx, Classical Economics, and the Problem of Dynamics«, i *International Journal of Political Economy* volym 36, nr 2 (2007 [1941]), s. 32–48).

sådana som, med Marx och Engels ord, »förbereder ännu mer ingripande och våldsamma kriser och minskar medlen att förebygga kriserna.« Så länge som krisen är en överraskning varje gång, kommer krisbegreppet att härska.

För att förstå den inre logiken hos det produktionssätt vi känner som kapitalism, och samtidigt förstå varför detta produktionssätt ger upphov till återkommande kriser, måste vi ta en historisk omväg via en disciplin som tycks ha gått förlorad, i synnerhet i Nordamerika: politisk ekonomi. Artikeln är därför upplagd på följande sätt:

1. en kortfattad historia över denna förlorade disciplin och Marx plats i den;

2. en diskussion om periodiskt återkommande ekonomiska kriser, såsom 1930-talets stora depression och 1970-talets stora stagflation, samt en genomgång av den kristeoretiska förnyelse som följt på dessa historiska händelser;

3. en argumentation för att de återkommande ekonomiska kriserna har sin gemensamma upprinnelse i ett fenomen som enligt Marx är strukturellt knutet till kapitalet: profitkvotens fallande tendens;

4. en analys av 2008 års finanskris mot bakgrund av dessa reflektioner; samt slutligen

5. en allmän utredning av krisfeno-

menet utanför handelområdet med särskild tanke på krisens funktion som begrepp under den borgerliga epoken.

Politisk ekonomi

Termen politisk ekonomi härstammar från en grupp franska tänkare som förknippades med fysiokratin, men den mest betydande gestalten under disciplinens tidiga år var Adam Smith. Denne skrev två verk som blivit berömda: *A Theory of Moral Sentiments*, ett arbete om moralteori, och *Wealth of Nations*, det klassiska och grundläggande politisk-ekonomiska verket.⁵ Politisk ekonomi uppstod alltså i dialog med 1700-talets etiska tänkande och således med ett stort område inom filosofin. Detsamma kan sägas om 1800-talets politiska ekonomer, i synnerhet John Stuart Mill och Thomas Malthus.

Även Marx var filosofiskt skolad. Han skrev en avhandling om försokratiska tänkare och fortsatte sedan med att framlägga en kritik av Hegels filosofi, som var på modet vid den här tiden i Berlin, där den unge Marx studerade och tog examen. Som en del av sin välkända vändning bort från Hegels abstraktioner till det verkliga livet började Marx studera de politisk-ekonomiska texterna, däribland Smith och de tidiga franska tänkarna. Efter *Kommunistiska manifestets* utgivning 1848 intensifierade han sina studier i politisk

5. Adam Smith, *A Theory of Moral Sentiments* (1759); *An Inquiry into the Nature of Causes of the Wealth of Nations* (1776). – Båda finns i svenskt urval i *Den osynliga handen. Adam Smith i urval* (2007). Det förra verket utkommer i sin helhet på svenska under 2014. Red. anm.

ekonomi. Under den här tiden fördevs Marx från kontinenten på grund av sina politiska åsikter. Han hamnade i läsesalen på Brittiska museet, där han återvände till Smith och, inte minst viktigt, började läsa David Ricardo.⁶

Det faktum att politisk ekonomi som disciplin uppstod vid sidan av den filosofiska etiken är inte bara historisk kuriosita, utan belyser en avgörande omständighet i disciplinens utformning. Eftersom de tänkare som utvecklade den politiska ekonomin ägnade sig åt normativa frågor i bred bemärkelse, satte den sortens frågor sin prägel även på deras utredning av samhällsstrukturen. De tidiga politiska ekonomerna studerade alltså inte fenomen som produktion, konsumtion, cirkulation och utbyte utifrån någon idealiserad eller rent matematisk modell. I stället satte de dem i samband med de politiska, strukturella och sociala rörelser som formade dem. Därtill kommer att politisk ekonomi är tvärvetenskaplig till sin natur; i sina empiriska analyser har den inslag av vad vi i dag skulle kalla politisk teori, sociologi och ekonomisk antropologi.

Politisk ekonomi tilltalade Marx därför att det borgerliga samhället och klasskampen framstod som mekanis-

merna för det produktionssätt som han (och vi i hans efterföljd) betecknar som kapitalistiskt. Enligt Marx måste ekonomiska fenomen sättas i samband med de etiska, politiska och sociala strukturerna i det samhälle som gett upphov till dem. Uttryck för politisk makt genomsyrar marknaden, som därför inte kan betraktas som en ren naturkraft.

Enligt Giulio Palermos tolkning av Marx i denna fråga har den konventionella nationalekonomin fel som redan från början antar att alla uttryck för mänsklig makt kommer från statligt håll och att marknaden är befriad från maktförhållanden.⁷ Detta antagande grundar sig på en föreställning om att staten har större makt över mänskliga aktörer än vad som faktiskt är fallet. Denna outtalade idé, med sin betryggande försäkran om absolut mänsklig kontroll där i själva verket kontrollen måste vara begränsad (eller obefintlig), förklarar antagandets dragningskraft. Staten betraktas som maktens område, medan marknaden spelar rollen av natur, befriad från mänskliga maktförhållanden. Marx genomsådade denna godtrogna fantasi, vilket är ett exempel på hur hans hållning skiljer sig från den konventionella nationalekonomins

6. Många menar att den äldre Marx är vänsterricardian. Moishe Postone bestrider detta i sin bok *Time, Labor, and Social Domination. A Reinterpretation of Marx's Critical Theory* (1993) och påpekar att Marx själv inte var politisk ekonom, utan snarare en kritiker av politisk ekonomi, som bröt med vissa av disciplinens grundläggande principer.

7. Giulio Palermo, »The Ontology of Economic Power in Capitalism. Mainstream Economics and Marx«, i *Cambridge Journal of Economics* volym 31, nr 4 (2007), s. 539–561.

dogmer, normer och disciplinära uppbyggnad.

Fastän den tar avstånd från Marx slutsatser, har även den konventionella nationalekonomin sitt ursprung i den politiska ekonomin. Den neoklassiska skolan håller fast vid den allmänna jämviktsteorin: föreställningen att priser är självreglerande i ett balanserat system som följer utbud och efterfrågan. Teorins företrädare är medvetna om att dess modeller inte stämmer överens med verkligheten, men påstår att de har prediktionskraft över tid. Dogmen att jämvikt kan uppnås på ett lätt och friktionsfritt sätt utan yttre reglering är ofta förknippad med den allmänna jämviktsteorin.

Ett problem med allmän jämviktsteori, i synnerhet när den är förknippad med denna dogm, är att den är dåligt rustad att analysera genomgripande kriser. För den som låter sig vaggas till sömns av en ljuv teori om allmän jämvikt blir varje ny kris en överraskning.

Som Paul Mattick påpekar är den allmänna jämviktsteorin också dåligt rustad att analysera extrem högkonjunktur.⁸ Högkonjunkturer stämmer inte till eftertanke på samma sätt som kriser, eftersom de innebär blomstring

snarare än sammanbrott, men belyser i lika hög grad jämviktsteorins problematik.⁹

Det enda sättet för den konventionella nationalekonomin att förklara krisen utan att ge upp dogmen om smidig och effektiv självreglering är att hänföra den inte till kapitalismens inre funktionssätt, utan till yttre tillfälligheter som krig, hungersnöd och andra naturfenomen, såsom den själviska och individualistiska mänskliga naturen.¹⁰ Ett något senare påfund är att uppfatta överreglering och statliga ingripanden som orsaker till kris. Den senare förklaringen – men inte den förra, intressant nog – ligger helt i linje med den binära motsättning som jag nämnde tidigare, där marknaden likställs med natur och staten med artefakt eller kultur.

Mot denna bakgrund kan vi förstå varför det område av den konventionella nationalekonomin som kallas konjunkturteori, och som kartlägger perioderna av kris och välstånd, har varit så omtvistat. Detta har emellertid förändrats i och med en utveckling som vi tar upp i nästa avsnitt.

Henryk Grossman menar att några av den allmänna jämviktsteorins brister hänger samman med jämviktsbe-

8. Paul Mattick, *Economic Crisis and Crisis Theory* (1974).

9. Den bakomliggande filosofiska frågan är epistemologisk. När något fungerar smidigt och väl förblir det ofta osynligt; först när det rämman eller anses rämna hamnar det i brännpunkten. Denna välkända insikt är Martin Heideggers och utvecklas i dennes *Vara och tid* (2013 [1927]), s. 86–96.

10. Anwar Shaikh, »An Introduction to the History of Crisis Theories«, i *U.S. Capitalism in Crisis* (1978), s. 220.

greppets ursprung.¹¹ Med sin idé om »jämvikt« lånade ekonomerna in en uppsättning begrepp som härrörde från mekaniken och den teoretiska fysiken. Den sortens begrepp kan vara illa lämpade att beskriva de mer sammansatta, dynamiska fenomen som de ekonomiska cyklerna utgör.

I dag har den konventionella nationalekonomi blivit föremål för en omfattande intern kritik som går ut på just detta: Är disciplinen fången i teoretiska och matematiska modeller fjärran från den empiriska verkligheten? Läsare som intresserar sig för den frågan hänvisas till Grossmans mycket mer ingående utredning av den allmänna jämviktsteoriens fallgropar.¹²

Krisens ständiga återkomst

De ekonomiska kriserna kommer och går hela tiden och pockar på en mer strukturell förklaring än en teori om tillfälligheter utanför systemet kan ge oss.¹³ En av den konventionella nationalekonomins teoretiska reaktioner på 1930-talets stora depression var John Maynard Keynes verk. Keynes sökte återupprätta jämviktsbegreppet genom att överge dogmen att jämvikten alltid är jämn, effektiv och självreglerande

och uppfyller målen. I stället menade han att en ekonomi kan stabilisera sig vid varje arbetslöshetsnivå. Endast med hjälp av aktiva statliga ingripanden kan man uppnå eller närma sig eftersträvat mål som full sysselsättning.

På detta sätt gjorde Keynes krisen till en del av jämvikten. Han menade att jämvikt bara kan uppnås på ett oförutsägbart och osäkert sätt så länge det inte förekommer mer omsorgsfull planering eller statlig reglering av ekonomin. Som Anwar Shaikh skriver: »Keynesianer är benägna att uppfatta den kapitalistiska ackumulationens ryckiga och våldsamma historia som en serie politiska misstag.«¹⁴ En aspekt av den keynesianska förnyelsen är därmed att den tillskriver mänskliga aktörer större förmåga till ekonomisk styrning – till exempel styrning av investeringar – än tidigare teorier. Efter Keynes fick konjunkturteori en starkare ställning inom den konventionella nationalekonomi.

Keynes krisuppfattning skiljer sig från Marx på följande sätt. För Marx återkommer kriserna på grund av djupstrukturer i det kapitalistiska produktions sättet – strukturer som människor inte aktivt kan styra på det sätt som

11. Grossmann, »Marx, Classical Economics, and the Problem of Dynamics« (2007 [1941]), s. 46.

12. Ibid., s. 6–83.

13. I det följande lånar jag mycket från Shaikhs analys i »An Introduction to the History of Crisis Theories« (1978), s. 219–241.

14. Ibid., s. 222.

Keynes förespråkar. Marx tanke är inte olik Smiths begrepp om den osynliga handen, men får ett annat normativt utfall. Ansatser till styrning som bara berör ytfenomen som utbud, efterfrågan, priser och investeringar kan inte motverka kapitalismens djupa, inbyggda kristendens.

Hos Marx är denna tendens förbunden med värdeformen: det sätt på vilket det kapitalistiska samhället föreställer sig varan, bestämmer värde och förlitar sig på uppdelningen mellan samhällsklasser för att säkerställa värdeskapandet. Den är också förbunden med kapitalismens behov av förfrämligat mänskligt arbete för att skapa profit och inte minst det svårbehandlade och omstridda problem som kallas »profitkvotens fall«. Jag ska övergå till det problemet i nästa avsnitt.

Denna tendens gör också att kapitalismen, även med den bästa planering, bara kan frambringa vad Marx kallar »ordning i och genom ordning«. ¹⁵ Den ordning som framträder är flyktig, ett undantag snarare än regel.

Dessutom blir den här sortens ordning alltmer sällsynt vartefter kapitalismen och det borgerliga samhället utvecklas. Inget mindre än en fullständig

omläggning av produktionssystemet – med dess sätt att föreställa sig värde, behandla arbetskraften och fördela politisk makt – krävs för att lösa krisen. Hos Marx uppfattas denna fullständiga omläggning politiskt, som en klassbaserad revolution. ¹⁶ Under sin förklaring av de cykliska ekonomiska kriser som kapitalismen ger upphov till, avslöjar Marx också den djupt liggande klassorättvisa som det kapitalistiska samhället vilar på. Denna orättvisa måste också rättas till, menar Marx, inte bara som en övning i rättvisa, utan därför att det är det enda möjliga medlet för att undvika allt värre återkommande ekonomiska kriser.

När vi söker analysera återkommande och/eller förvärrade ekonomiska kriser blir det alltså naturligt att återvända till Marx. Men förutsättningen för detta är att vi lägger band på vår benägenhet att (1) uppfatta den enskilda krisen som en isolerad händelse och (2) föreställa oss att kriser i allmänhet kan hanteras med ökad reglering. Talesättet att den som glömmer historien är dömd att återupprepa den är i högsta grad giltigt här, med den modifikation att ekonomiska kriser enligt Marx teori kommer att upprepas allt oftare och ha

15. Shaikh, »What Is the Nature of the Economic Crisis?» (2009). – Wendling (och Shaikh) syftar på en passus i *Lönarbete och kapital*: »Denna ordnings totala rörelse är dess ordning« (Marx, »Lönarbete och kapital« [1847], i Marx och Engels, *Skrifter i urval. Ekonomiska skrifter* (1975), s. 517). Red. anm.

16. Se Amy Wendling, »Sovereign Consumption as a Species of Communist Theory. Reconceptualizing Energy«, i Shannon Winnubst (red.), *Reading Bataille Now* (2007), s. 44–45 och 91–98.

alltmer förfrämligande och fruktansvärda följder.

Marxistiska ekonomer har sökt hjälpa vårt minne på traven genom att påminna om ekonomiska kriser som vi glömt. Anwar Shaikh påpekar att vi inte ens bör kalla 1930-talets händelser »den stora depressionen« i singularis, eftersom man då antyder att det bara funnits en sådan depression under kapitalismens historia. Shaikh påminner om minst fem stora depressioner: den på 1840-talet, den på 1870- och 1880-talen, den på 1930-talet, den så kallade stora stagflationen på 1970- och 1980-talen samt finanskrisen 2008.¹⁷

Det är intressant att notera att var och en av dessa depressioner åtföljdes av en renässans för kristeori i antingen marxistisk eller keynesiansk tappning. Ekonomiska depressioner har också medfört fördjupat intresse för den politiska ekonomins grundläggande texter, till vilka vi kan räkna Marx och Smiths

verk. Om vi undersöker forskningslitteraturens litteratur och noter och ser på de anförda verkens tillkomstår, kan vi lägga märke till en viss periodicitet, som följer de fem stora depressioner som Shaikh talar om.

Marx egna verk var således en produkt av och reaktion på 1840-talets kriser. Den keynesianska teorin var, som vi sett, en reaktion på 1930-talskrisen, liksom verk av exempelvis Paul Sweezy, Henryk Grossmann och Georges Bataille.¹⁸ Anwar Shaikhs »An Introduction to the History of Crisis Theories«, som jag använder i den här artikeln för att förklara 2008 års kris, skrevs i själva verket i slutet av 1970-talet som en reaktion på den stora stagflationen.¹⁹ Detsamma kan sägas om verk av Paul Mattick, Roman Rosdolsky och, indirekt men inte mindre viktigt, Jürgen Habermas.²⁰ I vår egen tid finns det en rad författare vilkas verk kan bidra till att förklara 2008 års finanskris.²¹

17. Shaikh, »What Is the Nature of the Economic Crisis?« (2009).

18. Paul Sweezy, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* (1980 [1942]); Grossman, »Marx, Classical Economics, and the Problem of Dynamics« (2007 [1941]); Georges Bataille, *Den fördömda delen* (1991 [1949]).

19. Shaikh, »An Introduction to the History of Crisis Theories« (1978), s. 219–241.

20. Paul Mattick, *Economic Crisis and Crisis Theory* (1974); Roman Rosdolsky, *Kapitalets tillkomsthistoria*, två band (1974 [1968]); Jürgen Habermas, *Legitimationsproblemer i senkapitalismen* (1975 [1973]).

21. Richard Wolff, *Capitalism Hits the Fan. The Global Economic Meltdown and What to Do about It* (2010); Fred Moseley, »The US Economic Crisis. Causes and Solutions«, i *Marxism* 21 volym 6, nr 1 (2009), s. 296–317; Amy Wendling, *Karl Marx on Technology and Alienation* (2009); John Bellamy Foster och Paul Burkett, »Classical Marxism and the Second Law of Thermodynamics. Marx/Engels, the Heat Death of the Universe Hypothesis, and the Origins of Ecological Economics«, i *Organization & Environment* volym 21, nr 1 (2008), s. 3–37; *forts på nästa sida*

Profitkvotens fallande tendens

Nu har jag kommit till kärnpunkten i Marx kritik av kapitalets inneboende motsättningar: ett missförstått och omtvistat begrepp känt som profitkvotens fallande tendens.²² Marx menar att kapitalets profit härrör från exploatering av mänsklig arbetskraft. Som helhet ökar profiten i den kapitalistiska produktionen, men den realiserade profitens kvot har en tendens att falla. Detta innebär att produktionen ständigt måste ökas för att uppväga den fallande profitkvoten och säkerställa den totala profitens tillväxt. Låt oss undersöka denna teori mer ingående.

Profiten ökar med hjälp av olika intensifieringsmetoder som utsätter den

mänskliga arbetskraften för allt hårdare exploatering. Exempel på sådana metoder är förlängning av arbetsdagen och ökning av arbetstempot. Allteftersom kapitalismen utvecklas införs dock allt fler maskiner i produktionsprocessen, vilka ersätter mänsklig arbetskraft. Maskineriets införande leder till ökad profit, eftersom en mycket större mängd varor kan tillverkas. Men den realiserade profitens kvot minskar, eftersom en mindre del av varje enskild varas värde härrör från den exploaterbara mänskliga arbetskraft som skapar profit.

Allteftersom den tekniska utvecklingen underlättar varuproduktionen blir det mänskliga bidraget i produktionen allt mindre, vilket innebär att den realiserade profitens kvot av den mänskliga arbetskraften alltmer fal-

forts från föregående sida John Bellamy Foster och Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis. Causes and Consequences* (2009); Giulio Palermo, »The Ontology of Economic Power in Capitalism. Mainstream Economics and Marx«, i *Cambridge Journal of Economics* volym 31, nr 4 (2007), s. 539–561; Daniel E. Saros, »The Turnover Continuum. A Marxist Analysis of Capitalist Fluctuations«, i *Review of Radical Political Economics* volym 40, nr 2 (2008), s. 189–211; Makoto Noguchi, »Japanese »Cultural Eclecticism« and a Reinterpretation of Marx and Keynes on the Instabilities of Capitalism«, i Hiroshi Uchida (red.), *Marx for the 21st Century* (2006); M. C. Howard och J. E. King, »Karl Marx and the Decline of the Market«, i *Journal of the History of Economic Thought* volym 30, nr 2 (2008), s. 217–234; Peter Gumbel, »Rethinking Marx«, i *Time Australia* den 2 februari 2009, s. 38–43; Masanori Sasaki, »Marx and the Future of Post-Capitalist Society«, i Hiroshi Uchida (red.), *Marx for the 21st Century* (2006); Pierre Bourdieu, *The Social Structures of the Economy* (2005 [2000]). Detta är bara författare som är direkt influerade av Marx. Det finns en uppsjö intressanta icke-marxistiska författare, alltför många för att nämnas här, som söker förklara 2008 års finanskris i böcker och artiklar. Se särskilt Paul Krugman, *Krisen. Orsaker, verkan, åtgärder* (2009).

22. Profitkvotens fallande tendens är ett exempel på vad som kallas *profit-squeeze*-teorier, som utgör en bredare grupp teorier, varav många uppfattar orsaken till profitens sammanpressning annorlunda än Marx. Se Shaikh, »An Introduction to the History of Crisis Theories« (1978), s. 235–239.

ler. Marx begrepp om profitkvotens fallande tendens hjälper oss alltså att uppfatta den tekniska utvecklingen som en politisk fråga, som ofta kan sättas i samband med klasskampen.²³

Kapitalet söker uppväga profitkvotens fall genom att tillverka en allt större mängd varor. Detta är enda sättet att realisera lika mycket eller mer profit än vad som var möjligt före den nya teknikens införande, om än med lägre profitkvot. Därutöver söker kapitalismen hejda profitkvotens fall genom att bromsa den tekniska utvecklingen eller styra den i en riktning som möjliggör anakronistisk exploatering av mänsklig arbetskraft.

Marx påpekar att människor i det kapitalistiska systemet betalas för att utföra mödosamma uppgifter som det redan finns maskiner för. Ett exempel kan vara kvinnor som tillverkar tv-apparater under stränga föreskrifter som inskränker kroppsprörelser till deras me-

kaniska minimum.²⁴ Maskiner är dyra, men mänsklig arbetskraft billig. Marx hyllade tekniska framsteg, men var bekymrad över teknikens användning i det kapitalistiska produktionssättet.²⁵

Enligt Marx kommer profitkvotens fallande tendens ändå till slut att vinna över kapitalets metoder för att hejda fallet. De kapitalistiska aktiviteterna kan inte utvidgas obegränsat, och måste hålla jämna steg med den tekniska utvecklingen, så att varorna tillverkas i en takt och i en mängd som är allmänt godtagbara på marknaden. Den fallande profitkvotens logik ger upphov till en inre motsättning i kapitalismen. Den senare måste hela tiden utveckla sina produktionsmedel, framför allt sin tekniska apparat, men urholkar därmed sin egen profitkvot.²⁶

Teorin om profitkvotens fallande tendens utgör ett försök att förklara de återkommande och ständigt förvärrade systemkriserna i kapitalismen. Kri-

23. Andrew Feenberg, *Questioning Technology* (1999); Feenberg, *Transforming Technology. A Critical Theory Revisited* (2002).

24. Melissa Wright, »Crossing the factory frontier. Gender, place and power in a Mexican *maquiladora*«, i *Antipode. A Journal of Radical Geography* volym 29, nr 3 (1997), s. 278–302; Wright, »Desire and the prosthetics of supervision. A case of *maquiladora* flexibility«, i *Cultural Anthropology* volym 16, nr 3 (2001), s. 354–373.

25. Marx ambivalenta syn på teknikens emancipatoriska potential står i fokus i Wendlings bok *Karl Marx on Alienation and Technology* (2010). Red. anm.

26. Följande tänkare omfattar någon typ av teori om profitkvotens fallande tendens i Marx efterföljd: Grossmann, »Marx, Classical Economics, and the Problem of Dynamics« (2007 [1941]), s. 30; Mattick, *Economic Crisis and Crisis Theory* (1974), kapitel 2; Rosdolsky, *Kapitalets tillkomsthistoria*, band 2 (1974 [1968]), s. 371–376; Wendling, *Karl Marx on Technology and Alienation* (2009), s. 105–108; Habermas, *Legitimationsproblemer i senkapitalismen* (1975 [1973]), s. 60; Moseley, »The us Economic Crisis« (2009), s. 296–317; samt Postone, *Time, Labor, and Social Domination* (1993), s. 34–36.

serna förvärras hela tiden därför att det borgerliga samhället tvingas utveckla arbetsbesparande teknik på bekostnad av den profitkälla som den mänskliga arbetskraften utgör. Teorin om profitkvotens fallande tendens innehåller därmed samtliga fem beståndsdelar i Marx kristeori som den beskrevs i inledningen: en enskild kris observeras, sätts i samband med en serie cykliska kriser, visas vara orsakad av mekanismer inbyggda i kapitalismen, visas vara värre än föregående kriser och förknippas med det borgerliga samhället.

Tre problem är förknippade med profitkvotens fallande tendens. Vart och ett av dem belyser en aspekt av systemkrisen. Det rör sig om problemen fri tid, underkonsumtion och ackumulation.

För det första: För de arbetare som blir överflödiga i och med införandet av ny teknik i produktionsprocessen frigörs tid som tidigare lades på produktion. Detta yttrar sig i arbetslöshet, och arbetslöshetskriser är bekanta i det kapitalistiska produktions sättet.²⁷

För det andra: Eftersom en av ka-

pitalets metoder för att uppväga profitkvotens fallande tendens är att öka produktionen, måste man någonstans göra av det ständigt ökade antalet konsumtionsvaror. Detta medför ännu grundligare exploatering av befintliga marknader. Utöver detta måste man ständigt hitta och upparbeta nya marknader, vilket är en del av det som numera kallas »globalisering«. När man av olika skäl når gränsen för marknadens utvidgande, ställs kapitalet inför det som kallas för underkonsumtionsproblemet.²⁸

För det tredje: Så länge kapitalet drar in allt större profit, om än med fallande kvot, ackumulerar det resurser. Kapitalet kan dock inte samla dem på hög, eftersom de inte skapar nytt värde när de ligger oanvända. I stället måste de återinföras i produktionsprocessen. Detta kallas ackumulationsproblemet.²⁹

Profitkvotens fallande tendens, problemet med fri tid, underkonsumtionsproblemet och ackumulationsproblemet samverkar på ett synergetiskt sätt: de förstärker varandra.

27. Som Marx påpekar finns det också potentiellt positiva följder för den tid som befrias från arbete. Se Sasaki, »Marx and the Future of Post-Capitalist Society« (2006); Wendling, *Karl Marx on Technology and Alienation* (2009), s. 193–199; Postone, *Time, Labor, and Social Domination* (1993), s. 186–225 och 286–306.

28. Statlig imperialism för att sprida kapitalistiska marknader framhålls ofta som en av kapitalets lösningar på underkonsumtionsproblemet, till exempel den fordristiska strategin att göra varorna tillgängliga för den arbetarklass som framställt dem.

29. Den intellektuellt mest radikala behandlingen av ackumulationsproblemet är Bataille, *Den fördömda delen* (1991 [1949]). För förhållandet mellan Bataille och Marx, se Wendling, »Sovereign Consumption as a Species of Communist Theory« (2007).

Inte alla marxistiska ekonomer skriver under på teorin om profitkvotens fallande tendens. Det finns rentav de som söker motbevisa den. De som faktiskt skriver under på den gör det inte heller på samma sätt. Den konventionella nationalekonomin för sin del har förstås varit mycket obenägen att godta en teori som medför så förintande kritik.³⁰

Profitkvotens fallande tendens är med andra ord både empiriskt och teoretiskt omtvistad, både inom och utanför marxistisk ekonomi. Den är omtvistad både i största allmänhet och när den får tjäna som förklaring av kriser.

Det största problemet med att använda teorin om profitkvotens fallande tendens för att förklara kriser är att den kan förklara de allmänna krafter som framkallar kris, men inte krisernas särskilda periodicitet. Eftersom profitkvoten faller gradvis, kan teorin inte

belysa den enskilda krisens uppkomst eller tillbakagång, än mindre kraftiga högkonjunkturer. Teorin måste därför kompletteras med andra analyser.

Marx insåg detta och grep sig an problemet i sina senare arbeten, i synnerhet *Kapitalets* andra och tredje bok. Böckerna fullbordades dock inte av Marx själv, utan förblev manuskript som fogades samman av Friedrich Engels. Därför har vi bara lösa ledtrådar till hur Marx slutligen skulle ha angripit problemet. Detta förblir en lucka i hans teori.

Vissa marxistiska ekonomer har sökt undgå problemet genom att analysera kriser utan hänsyn till frågan om profitkvotens fall, till exempel Paul Sweezy och Daniel Saros.³¹

Till profitkvotens fallande tendens och underkonsumtionskrisen fogar Sweezy en tredje kriskategori, som han kallar »disproportionalitetskrisen».³² Liksom underkonsumtionskrisen är

30. Skälen till denna eklektiska inställning till profitkvotens fallande tendens, både inom och utanför marxismen, är alltför invecklade för att diskuteras i detta korta avsnitt. Den intresserade läsaren hänvisas till till M. C. Howard och J. E. King, »Karl Marx and the Decline of the Market«, i *Journal of the History of Economic Thought* volym 30, nr 2 (2008), s. 223–224; Shaikh, »An Introduction to the History of Crisis Theories« (1978), s. 224–225; Moseley, »The us Economic Crisis« (2009), s. 297–301; Rosdolsky, *Kapitalets tillkomstshistoria*, band 2 (1974 [1968]), s. 391–403; Noguchi, »Japanese »Cultural Eclecticism« and a Reinterpretation of Marx and Keynes on the Instabilities of Capitalism« (2006), s. 148–161; och Sweezy, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* (1980 [1942]), s. 101–112.

31. Sweezy, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* (1980 [1942]), s. 141–188; Saros, »The Turnover Continuum« (2008), s. 205.

32. »Underkonsumtionsteori«, en av de kristeoretiska riktningar som utvecklats i Marx efterföljd, förknippas framför allt med Rosa Luxemburg. Om överproduktionsteorin betonar att konkurrens och teknologisk utveckling tenderar att driva kapitalet att öka produktiviteten i snabbare takt än efterfrågan, betonar underkonsumtionsteorin *forts på nästa sida*

disproportionalitetskrisen en realisationskris. Men till skillnad från underkonsumtionskrisen, sådan den brukar uppfattas, hänför sig disproportionalitetskrisen inte till varor som ska komma konsumenterna till del, utan till varor som ska användas i ny produktiv verksamhet, alltså till den produktiva konsumtionens sfär.

Sweezy skriver att disproportionalitetskrisen »härör från kapitalisternas oförmåga att realisera det fulla värdet av varorna som de producerar [...] mellan de olika produktionsgrenarna«. ³³ Han menar att »disproportionaliteten har i sin tur rötterna i den kapitalistiska produktionens planlösa, anarkiska karaktär.« Sweezy anför följande enkla exempel för att illustrera en disproportionalitetskris:

[K]lassikerna förutsatte, även om de inte alltid öppet deklarerade det, att anpassningsprocesserna skulle vara så friktionsfria och sammanhängande att ingen allmän störning kunde uppstå ur dessa förhållanden av partiell över- och underproduktion. Det finns ingen garanti för att denna förutsättning i allmänhet kan uppfyllas. Om till exempel kapitalisterna i stålindustrin har övervärderat efterfrågan på

stål och producerat mer än marknaden kan absorbera vid lönande priser måste de inskränka sin produktion, och när de gör detta kommer de att minska efterfrågan på arbetskraft, järn, kol, transportmedel etc. Det finns inga skäl till att anta att det måste äga rum en samtidig utvidgning av andra varor, av en sådan natur att den kan upphäva den brist i efterfrågan som skapades av nedskärningen i stålproduktionen. Om det inte finns något sådant skäl kommer stålproducenternas misstag att ge upphov till ett avbrott i cirkulationsprocessen, vilket [...] tenderar att sprida sig från sin ursprungspunkt. Om dessutom stålproduktionen är så betydande att den inledande störningen blir kraftig, kan den störta hela ekonomin i en allmän kris. ³⁴

Tvärtemot vad de keynesianska teorierna gör gällande, menar Sweezy att ingen förnuftig planering förslår för att hantera de svårigheter som uppstår vid disproportionalitetskriser: kapitalismen är till sin natur planlös och anarkisk.

Även Daniel Saros söker i sitt arbete om kreditsystemet förklara kapitalismens återkommande kriser utan att tillgripa den fallande profitkvoten. Genom att nysta i några av de ledtrådar som

forts från föregående sida konsumtionen som drivkraften för kapitalistisk produktion, att investeringsviljan förutsätter en redan befintlig ökning av konsumtionen. Underkonsumtionskris uppstår då expansionen av avsättningsmarknader av olika skäl blockeras. Red. anm.

33. Sweezy, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* (1980 [1942]), s. 158–159.

34. *Ibid.*, s. 159, ändrad översättning.

Marx lämnade i *Kapitalets* andra bok, diskuterar Saros möjligheten att hänföra kriser till kreditsystemet. Han menar alltså att kriser inte måste härröra från produktions- och konsumtionssfärerna, utan att de också kan ha sitt upphov i cirkulations- och utbytessfärerna.

Den kapitalistiska produktionen sker inte samtidigt, på det sätt som modellerna ger vid handen, utan med en tidsfördröjning som beror på pengarnas och varornas kretslopp. Även inom det enskilda företaget varierar kassaflödet över tid. Ackumulation av kapital är alltid en förutsättning för att löner och råvaror ska kunna betalas under kommande årsperiod. Denna ackumulation måste ske innan föregående periods varor är sålda och profiterna realiserade, och kan alltså inte helt enkelt härröra från föregående års profit. Flöden av ackumulerat kapital, som betydligt överstiger de omedelbara produktionsbehoven, tillgodoser detta behov. Efter som dött ackumulerat kapital inte skapar profit uppstår ett kreditsystem, där de som har för mycket pengar lånar ut till dem som behöver mot en avgift.³⁵

Som Saros skriver »växer kreditsystemet efterhand som industrikapitalister söker produktiv avsättning för

det döda penningkapital de äger som en följd av de individuella kapitalens omsättningsprocess«. Saros visar hur också den enklaste omsättningscykeln hos det enskilda företaget ger upphov till stora växlingar i kredittillgången.³⁶ Han menar att den här sortens stora växlingar också, *a fortiori*, sker under de mycket mer komplexa förhållanden som kännetecknar den kapitalistiska produktionen som helhet. Den oberäkneliga kredittillgången leder till slut till en kris i kreditsystemet.

Saros är medvetet återhållsam i sin analys av kredit och kriteori, men alla diskussioner om kredit kan också sättas i samband med underkonsumtions- och ackumulationsproblemen på ett mer övergripande plan. Kredit kan inte bara uppfattas som ett cirkulationsfenomen. Den framträder också som en del av lösningen på underkonsumtionsproblemet.

Från konsumentens sida överbryggar krediten avståndet mellan efterfrågan, som bara betecknar begäret efter något, och den effektiva efterfrågan, som betecknar ett begär som faktiskt kan tillfredsställas genom köp av varor. Från kapitalets sida framträder krediten som ett sätt att lösa ackumulationsproblemet. Kapitalisterna söker alltid efter

35. Begreppet »dött kapital« myntades av ekonomen Hernando De Soto Polar. Det syftar på kapital som av olika anledningar inte kan omsättas. De Soto Polar menar att de enorma tillgångar som finns i den informella sektorn potentiellt skulle kunna omvandlas till kapital och produktiva investeringar om de erkändes och internaliserades i den formella marknadsökonomi. Men denna potential realiserar inte på grund av olika politiska och byråkratiska hinder. Red. anm.

36. Saros, »The Turnover Continuum« (2008), s. 192, 204–205.

möjligheter att investera sina ackumulerade tillgångar. Inför detta alltmer pressande problem börjar alltmer riskabla investeringsmöjligheter snart framstå som godtagbara.

Finanskrisen 2008 och det falska begäret efter egen bostad

Fred Moseley ställer en marxistisk diagnos på 2008 års finanskris genom att peka på »den kraftigt minskade profitkvoten i ekonomin som helhet«. Moseley visar hur »den amerikanska ekonomins profitkvot minskade med nästan 50 procent mellan 1950-talet och 1970-talets mitt, från omkring 22 procent till omkring 12 procent«, en minskning som han tillskriver både högre arbetslöshet och högre inflation. Moseley diskuterar en rad kompensatoriska strategier som kapitalet tillgripit sedan mitten av 1970-talet: inflation, mindre generösa sjukförsäkringar, uppdrivet arbetstempo, konkurs och utflyttning av produktionen till låglöneområden. Han kommer fram till att dessa strategier har varit lyckosamma och att profitkvoten i USA har återhämtat sig – kanske inte helt och hållet, men i betydande grad.³⁷

Denna återhämtning har dock skapat obalans i andra delar av systemet. Moseley pekar på ackumulations- och

underkonsumtionsproblemen, eftersom profitkvotens återhämtning inte ledde till ökade investeringar eller ökad sysselsättning i spåren av sådana investeringar. Detta banade väg för en katastrof: finanskapitalister med stora penningssummor att låna ut, få företag som ville ha dem och ett stort antal undersysselsatta arbetare under tryck att konsumera. Här finner vi fröet till subprime-kraschen.³⁸

I den mån som denna krasch åtminstone delvis gav upphov till 2008 års finanskris, är dess affektiva aspekter värda att utforska. Den franske sociologen Pierre Bourdieus arbeten kan bidra till att belysa begäret att äga egen bostad, särskilt hos dem för vilka bostadsägande framstår som något strax utanför det möjligas gränser.

Efter att ha skapat begäret att äga ett hem, är det ingen tillfällighet att kapitalismen dragit nytta av detta affektiva område för att utforma en ny länestrategi. Kapitalismen är särskilt bra på att skapa de begär som den mest behöver. Bourdieu, som är kritisk till denna process, visar hur enfamiljshuset fungerar som »en fälla«.³⁹

Bourdieus empiriska forskning handlar om det ökade bostadsägandet i 1970-talets Frankrike, men hans slutsatser formar sig till ett mönster, en diagnos och en sedelärande berättelse om något som inträffade också i många andra länder,

37. Saros, »The Turnover Continuum« (2008), s. 192, 204–205.

38. Ibid., s. 302.

39. Bourdieu, *The Social Structures of the Economy* (2005 [2000]), s. 189.

även USA. Bourdieu visar hur både staten och bostadsmarknaden spelade under täcket med finansiärer när de skapade begäret att äga ett hem under perioden efter sent 1970-tal. Det begär som då skapades växte långt utöver de ekonomiska möjligheterna att tillfredsställa det.

För att kunna förvandla efterfrågan till effektiv efterfrågan på ett sätt som löste det ekonomiska problemet måste man göra diverse kompromisser, så att köparna kunde bevara illusionen av begärstillfredsställelse. En sådan kompromiss var helt enkelt att de nya husägarna köpte över sina tillgångar, en annan att de fick lov att acceptera långa pendlingssträckor.

Förutom dessa kompromisser hade bostadsägandet en rad oförutsedda konsekvenser. Avskildheten i enfamiljshus var ett slag mot samhällssolidariteten och klassolidariteten. Bostadsägandet knöt dessutom arbetarna, åtminstone symboliskt, till en politiskt konservativ ordning i ägandets tecken.

Bourdieu sätter fingret på flera av dessa kompromisser och konsekvenser:

Vi behöver bara tänka på det statistiska normalfallet med invånare i prefabricerade hus i så kallade villaområden, som lockats dit av illusionen om ett »enskilt« boende [...] och som nu varken upplever solidariteten i de gamla arbetarområdena eller avskildheten i de välbärgade områdena. Dessa människor, som till-

bringar flera timmar varje dag med att pendla till olika arbetsplatser, har berövats de relationer som kunde ta form i deras gamla områden, särskilt i och genom fackliga kampanjer [...] och förmår inte skapa [...] någon samhörighetskänsla i sovsamhället. Enfamiljsboendet [...] blir gradvis medelpunkten för alla investeringar: de som handlar om det materiella och psykologiska arbete som krävs för att förlika sig med det som det verkligen är, i motsats till de ofta högt ställda förväntningarna; de som det ger upphov till genom känslan av ägande, som för med sig ett slags domesticering av ambitioner och föresatser (dessa stannar nu vid dörrtröskeln och inskränker sig till den privata sfären – i motsats till exempelvis den politiska kampens kollektiva projekt, som alltid måste gå vidare trots frestelsen att dra sig undan till hemmets sfär); de som det inspirerar till genom att upprätta ett nytt behovssystem, som yttrar sig i vissa krav i deras ögon som söker leva upp till den (socialt formade) idé de har om det.⁴⁰

För att framställa Bourdieus poäng med marxistiskt språkbruk: enfamiljshuset styr arbetarklassens politiska och andra krafter i ny riktning och gör dem till föremål för ledning och reglering. Detta ger upphov till ett falskt medvetande, där arbetarklassen identifierar sig med intressen och föreställda livsstilar hos samhällsklasser som den inte tillhör: med

40. Ibid.

storbourgeoisien eller rentav med den jordägande aristokratin.

Vi måste modifiera Bourdieus iakttagelse om ägandets politiska konservatism genom att konstatera att denna konservatism är särskilt utmärkande för den borgerliga äganderätten och fastighetsegendomen. Genom sitt bruk och missbruk av äganderätten är det borgerliga samhället, vars framväxt stod i samklang med 1700-talets liberala egendomsteorier, fixerat vid den privata snarare än offentliga eller gemensamma egendomen. Inom ramen för denna uppfattning om privategendom har det borgerliga samhället ytterligare inskränkt egendomsbegreppet, så att det bara kommit att omfatta de rättigheter som privategendomen är förknippad med och inte de kollektiva och gemensamma skyldigheter som den också kan tänkas medföra. Till slut gör det borgerliga samhället privategendom till något nödvändigt för individualiteten. Under den borgerliga epoken utgör enfamiljshuset en särskilt viktig symbol för det slags privata egendom man behöver för att vara en vuxen person.

Enfamiljshusets förföriska lockelse skapar en illusion av egendom också när ingen sådan existerar. Jag kan skrytkonsumera en sådan bostad även om jag gör det med lånade pengar, det vill säga på kredit. I det statistiska normalfallet tjänar därför det falska löftet om eget hem till att stärka min bindning till det

och min affektiva investering i illusionens bevarande. Bostadsägaren lägger sig till med de politiska åsikter som han eller hon föreställer sig att de mer välbeställda fastighetsägarna hyser: uppåtsträvande politiska åsikter, som i slutändan motverkar den egna klassens intressen. Bostadsägaren blir som de jordägare i norra Texas som i sin iver att upprätthålla egendomen försvarar rättigheterna hos den vattenpirat som förvandlar deras gårdar till öknar.

Om Bourdieu har rätt i att begäret efter enfamiljshuset fungerar som ett slags fälla, kan den fällan sägas ha smält igen i och med subprime-kraschen. Fred Moseley skriver om den finanskris som blev följden:

[Den utgjorde] en svidande anklagelseakt mot vårt nuvarande finansiella system. Den visade att det kapitalistiska systemet är till sin natur instabilt, om det lämnas att sköta sig självt, och att det bara kan »undgå« kriser genom statliga räddningspaket som skattebetalarna får stå för. Detta formar sig till en dubbel anklagelse: det kapitalistiska finanssystemet är till sin natur instabilt och de nödvändiga räddningspaketen är ekonomiskt orättvisa.⁴¹

Vad man än drar för övriga slutsatser av Moseleys analys, kanske framför allt i fråga om falskt medvetande jämfört med

41. Moseley, »The us Economic Crisis« (2009), s. 313. Moseley sätter citationstecken kring »undgå« eftersom han menar att systemkriser i bästa fall bara tillfälligt kan lindras genom den sortens insatser.

Bourdieu's analys – det finns många slutsatser att dra – står det klart att 2008 års finanskris har lett till ett förnyat intresse för kriteori och därmed ett förnyat intresse för Karl Marx.

Detta förnyade intresse är mycket tvetydigt, eftersom man lätt får besynnerliga kamrater när det drar ihop sig till ekonomisk kris. Så har till exempel den tyske ärkebiskopen av München och Freising, som lämpligt nog heter Reinhard Marx, lånat titeln från Karl Marx verk *Das Kapital* till sin egen bok. Reinhard Marx förespråkar en återanknytning till de kristna värden som Karl Marx kritiserade, men blinkar också åt Karl Marx kriteori, hans kritik av kapitalismens inre motsättningar och hans diagnos av utbredd alienation.⁴²

Som Anwar Shaikh påpekar kan man få besynnerliga kamrater även i teoriernas värld.⁴³ Alla typer av kriteori kan ha politiska följder, men de är knappast direkta. Eftersom förhållandet mellan stat och marknad är så invecklat, finner vi anhängare av olika typer av kriteori tvärsöver det sociala och politiska spektrumet.

Avslutning: kris i storformat

Hittills har jag sagt mycket litet om krisbegreppet som sådant. Förutom några korta anmärkningar om begäret

efter att äga ett hem har jag sagt mycket litet om förhållandet mellan kris och subjektivitet, än mindre om den subjektiva upplevelsen av kris. Jag har sagt mycket litet om kriser som huvudsakligen upplevs på ett icke-ekonomiskt sätt, trots att de kanske har sin grund eller upprinnelse i en ekonomisk kris.

Jag har inte heller diskuterat hur krisretoriken snarare än att hota det borgerliga samhället tjänar som uppbyggingsstrategi för dess olika excesser. Genom att tala om kris kan det borgerliga samhället bereda väg för de samhällsförändringar som måste till stånd för att andra grundläggande strukturer ska kunna lämnas orörda. Krisberättelsen är till exempel en förutsättning för finansiella räddningspaket som syftar till att rädda vissa branscher.

Låt mig sammanfattningsvis mycket kort avhjälpa dessa brister. Jag gör det genom att vända mig till ett verk av Jürgen Habermas från 1973: *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*.

Habermas påminner om att begreppet kris uppstod inom medicinen, där det betecknar tillståndet mellan liv och död hos en sjuk organism.⁴⁴ Begreppets etymologi är betydelsefull, eftersom den hjälper oss att förstå kris som ett slags händelse som det krisdrabbade systemet antingen kan överleva eller

42. Reinhard Marx, *Das Kapital. Ein Plädoyer für den Menschen* (2008). Se Gumbel, »Rethinking Marx« (2009), s. 39.

43. Shaikh, »An Introduction to the History of Crisis Theories« (1978), s. 240.

44. Habermas, *Legitimationsprobleme i senkapitalismen* (1975 [1973]), s. 21. *forts på nästa sida*

dö av. Om det ska överleva krävs omfattande modifieringar, i vissa fall så omfattande att det efteråt knappt står att känna igen. Om det dör kan det bero på att systemets konstitution inte svarar på behandling, oavsett hur bra medicinen är. Om vi uppfattar kapitalismen som ett krisdrabbat system, ser vi att den keynesianska kristeorin är att hänföra till det förra lägret, medan den marxistiska kristeorin är att hänföra till det senare. För Marx är kapitalismen obotligt sjuk – det är bara en tidsfråga innan den dör.

Habermas andra poäng har med förhållandet mellan kris och subjektivitet att göra. En kris måste få viss styrka och form innan den subjektivt upplevs som en kris. En förkylning är inte hotande på samma sätt som en hjärtattack, ger inte på samma sätt upphov till subjektiva tankar om livsstil eller funderingar om livets mening och kräver ingen radikal omläggning av vanor. För att kunna uppleva något som en kris måste vi uppleva att vår tillvaro i grunden sätts i fråga. Habermas skriver: »[D]ärför förknippar vi kris med tanken på en objektiv kraft som

berövar subjektet någon del av dess normala suveränitet. Att föreställa sig att ett händelseförlopp utgör en kris är detsamma som att tyst ge det en normativ innebörd – krisens lösning påverkar frigörelsen av det subjekt som är fast i den.«⁴⁵ Kris är enkelt uttryckt ett slags ofrihet.

Även här kan vi översätta metaforerna om hälsa och sjukdom till upplevelsen av kapitalistisk ekonomisk kris. När krisen blir tillräckligt kraftig, ger den upphov till större eftertanke kring det kapitalistiska systemets normer och uppbyggnad, till exempel mer öppet erkännande av utbredd alienation, exploatering och klassojämlikhet. När frågor om alienation, exploatering och klassojämlikhet dyker upp i vårt medvetande kan vi anta att det pågår en kris; graden av medvetenhet om dessa frågor utgör ett mått på krisens styrka.

Vi kan alltså inte få till stånd någon frigörelse genom en krisretorik som syftar till att tillfälligt lindra den nuvarande krisen. Verklig frigörelse kräver att vi djupgranskar de strukturer som ger upphov till återkommande kriser: att vi avslöjar den dialektik mellan kon-

forts från föregående sida – Det grekiska substantivet *krisis* härstammar från verbet *krinō*. I Henry George Liddell, Robert Scott och Henry Stuart Jones (red.), *Greek-English Lexicon* (1996), anges substantivets huvudsakliga betydelser: »I. särskiljande, urskiljande; 2. beslut, bedömning; 3. val, utväljande; 4. tolkning (av drömmar/varsel); II. Domstols dom«. Vi ser hur denna definition pekar just på de subjektiva aspekter av kris som tas upp i denna slutsats. Tack till Geoff Bakewell, professor i klassiska språk vid Rhodes College i Memphis, med vilken jag diskuterade etymologin under hans tid som medlem i Creighton University's Humanities Research Group.

45. Habermas, *Legitimationsproblemer i senkapitalismen* (1975 [1973]), s. 21.

troll och kris som kapitalismen vilar på.

Om vi finner att det produktions-sätt som vi betecknar som kapitalistiskt alltsedan 1700-talet har åtföljts av arbetarkamper, bristande social rättvisa åt de fattiga, hämmat och alienerat förhållande till arbetet, tidsherravälde, privategendomens förvandling till individualitetens ontologiska grundval och moralens reducering till bytesvärde, då bör detta skapa en större politisk vilja att byta produktionssätt. Detta är den verkliga lösningen på de cykliska kriserna, på samma sätt som träning, rökstopp och en långsiktig fettsnål kosthållning är bättre lösningar på hjärtsjukdom än akutmediciner och akutoperationer. Att bryta våra dåliga borgerliga vanor, särskilt de som behärskar vår fantasi, är dock lättare sagt än gjort.

I slutändan behöver vi inte Habermas för att inse att det pågår många andra typer av kriser vid sidan av den ekonomiska krisen, men att dessa kriser på olika, mer eller mindre invecklade sätt ändå står i samband med det kapitalistiska produktionssättet.⁴⁶ Dessa an-

dra kriser är även de förknippade med den kapitalistiska modernitetens epok och har även de hela tiden förvärrats.

Vi har politiska kriser, bland dem internationella politiska kriser: kriser som berör vallegitimitet, folkmord och hotet om mänsklighetens förintelse genom kärnvapen eller biologisk och kemisk krigsföring. Vi har sociokulturella kriser av olika slag, bland dem kriser i fråga om skola, religion, släktskap, etnicitet, kön, genus och sexualitet. Till sist har vi ständigt växande ekologiska kriser, bland dem orkaner, tsunamier, minskande artrikedom, global uppvärmning och torka.⁴⁷

Även om den ekonomiska krisen som sådan inte skulle räcka för att rikta uppmärksamheten mot det kapitalistiska produktionssättet, borde alla dessa kriser tillsammans kunna göra det. Tillsammans ger de upphov till vad Habermas redan 1973 kallade en legitimitetskris: de urholkar legitimiteten hos de system som vi lever i och med, kanske särskilt de som utgörs av marknaden och staten.

*Översättning från engelskan
av James David Garrabrant*

46. Jag utgår ändå från Habermas diskussion om utomekonomisk kris i min argumentation här (ibid., s. 56).

47. För sambandet mellan Marx och ekologisk kris och en beskrivning av den ekologiska ekonomiska disciplinen, se Foster och Burkett, »Classical Marxism and the Second Law of Thermodynamics« (2008), s. 3–37.